

Мозгова Н.Г.

КРИТИКА КАНТІАНСТВА В РАМКАХ КИЇВСЬКОЇ РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ШКОЛИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Однією із головних особливостей духовно-академічної філософії ХІХ століття було непристанне її тяжіння до західноєвропейської філософії, а саме до німецької класики. В поглядах мисленників духовної філософії ХІХ століття ми знаходимо глибокий вплив творчості того чи іншого представника німецької класичної філософії. Але німецька класика трансформувалась в поглядах духовних філософів через призму православно-християнської традиції.

Зокрема в поглядах І.М.Скворцова ми знаходимо найбільше тяжіння до філософії Лебніца, Канта, Шеллінга, а досить стримане відношення до філософії Фіхте і Гегеля, у П.С.Асенєва – тяжіння до філософії Шеллінга, у Й.Г.Міхневича – до філософії Фіхте, Шеллінга, Гегеля, у О.М.Новицького та С.С.Гогоцького – наслідування філософії Гегеля. Але одним із перших критиків філософії Канта в рамках Київської релігійно-філософської школи ХІХ ст. був – **Василь Миколайович Карпов (1798-1867)**.

Він був учнем І.М.Скворцова та Інокентія. Народився 2 квітня 1798 р. в сім'ї священика Воронежської єпархії, закінчив Воронежську духовну семінарію, магістр 2 курсу (1821-1825) КДА. У 1825-1829 рр. – викладач філософії Київської духовної семінарії, в 1829-1833 рр. – бакалавр філософських наук КДА. З 1833 р. переведений до Санкт-Петербурзької духовної академії бакалавром філософії на місце проф. Ф.Ф.Сідонського, якого було звільнено з академії в зв'язку з його "релігійною неблагонадійністю". З 1835 р. – ординарний професор філософських наук СПбДА.

Карпов – перший філософ, що подарував нашому читачеві "усього" Платона: у 1842 р. видав двотомний переклад творів Платона (Платон. Сочинения. СПб., 1841-1842. Т. 1-2), а згодом видав і шеститомне видання платонівських праць (Платон. Сочинения. СПб., 1863-1879. Т. 1-6). Приділяв також значну увагу дослідженням проблем психології, логіки, гносеології, розробці проблем самобутності вітчизняної філософії. Помер 8 грудня 1867 р. в м.Петербурзі.

Карпов залишив велику філософську спадщину. Серед його творів на першому місці стоїть ґрунтовне дослідження автора "Вступ до філософії" (1840). Також треба наголосити і на ряд інших робіт, таких як "Погляд на розвиток філософії в світі християнському та на причини різних її напрямків" (1856), "Систематичний виклад логіки" (1856), "Філософський раціоналізм Новітнього часу" (1860), "Про самопізнання" (1860), "Про безсмертя душі" (1861), "Душа та діючі сили в природі" (1866), "Вступні лекції з психології" (1868).

З усіх вище зазначених філософських праць Карпова, першою за часом появи і мабуть найбільш важливою за значенням, була праця "Вступ до філософії". В цій праці Карпов визначає предмет, метод, мету, значення філософії. Вихідною ідеєю при визначенні предмета філософії, Карпов бере ідею про створення всеосяжної системи, яка повинна охоплювати всі науки. Виходячи з цього положення Карпов визначає і предмет філософії – "це самопізнання і дослідження всього в цілому, як єдиного буття, переповненого розмаїттям життя та діяльності, тобто дослідження метафізичного світу, оскільки він є надчуттєвим та мислимим – ось суттєві моменти змісту та предмета філософії"¹.

Але, на думку мислителя, дослідити весь світ як єдине ціле, неможливо без визначення місця людини в цьому світі, бо людина теж є істотою метафізичною, тобто такою, що належить до царини надчуттєвого.

Торкаючись питання щодо методу філософії, Карпов визначає його як синтетичний. Карпов доходить висновку, що філософом може вважатись не той, хто філософствує про що-небудь за випадковим зіткненням пристрастей, а той, чиє філософствування є вираженням однієї ідеї про світ та вираженням єдиної та цілісної системи. Таким чином, ми бачимо, що визначаючим фактором науковості філософії Карпов вважає її системність, тобто дотримувався цілком західноєвропейської традиції.

Визначивши предмет та метод філософії, Карпов далі переходить до повного визначення філософії: "Філософія – є наука, яка розглядає все буття як єдине гармонійне ціле у надчуттєвому чи мислимому, оскільки воно може бути розвинуте з допомогою свідомості та розвинене в системі"². Мету філософії мислитель вбачає у визначенні місця, значення та відношення людини до світу. Вирішити питання, вважає філософ, про місце людини в світі не спроможна жодна наука крім філософії, оскільки тільки філософія вивчає світ в цілісному його

гармонійному бутті. Але Карпов ставить далі питання: чи спроможна загалом філософія досягти цієї мети? Історія філософії ілюструє як раз протилежне. Філософ зауважує далі, що тріумф розуму полягає як раз не в досягненні кінцевих результатів, а в нескінченному прагненні їх досягти. Розумовий поступ є в такій же мірі нескінченим, як і моральний поступ. Морально доброю людиною є не та, говорить Карпов, котра вважає, що вона остаточно виконала свій моральний обов'язок і зупинилась при цьому, а та, котра завжди прагне виконувати його. В цьому прагненні така людина отримує благість та насолоду.

Філософ зупиняється також на питання про поділ філософії. Оскільки філософія є наукою про мислення, а до царини мислимого входять всі складові – і суб'єкт, і об'єкт, то з цього випливає, що весь курс філософії повинен бути, на думку мислителя, розподілений наступним чином: по-перше, на філософію мислимо-суб'єктивну, тобто науку про самопізнання чи психологію; по-друге, на філософію мислимо-об'єктивну, тобто на філософію природи, на практичну філософію і на історію естетики та релігії. Що ж стосується логіки та психології, то на розкритті змісту цих філософських дисциплін Карпов зупиняється в таких своїх працях як "Систематичний виклад логіки" та "Вступні лекції з психології". На думку дослідників духовно-академічної філософії XIX ст. вважалось, що підручник з логіки Карпова був найкращим серед всіх підручників того часу³. І хоча за формою та планом "Логіка" його майже не відрізнялась від логіки Галіча, Новицького, Міхневича, але за змістом вона набагато перевершувала інші підручники. Насамперед, Карпов вже у передмові до своєї "Логіки" дає перш за все метафізичний, а не формально-логічний аналіз умов та законів логічного мислення. Логіка, по Карпову, є наука, котра показує, які форми може приймати наше мислення при існуванні будь-якої матерії, для того щоб бачити, які з можливих форм воно, тобто мислення, повинно прийняти у відповідному випадку, згідно з прагненнями сил душі, які намагаються пізнати будь-який предмет і показати своє пізнання про нього. Цікавим є і той факт, що логічне мислення, наскрізь просякнута у Карпова етичним, оскільки до головної ідеї логіки – про істинне – входить і поняття про Благо.

Це ж положення стосується і психології. Як вважав дослідник XIX ст. філософських поглядів В.Карпова проф.В.Серебреніков, що і в психології Карпов лишався моралістом⁴. Карпова завжди турбувало одне питання: як треба жити, що треба робити, щоб надолжити людині своє призначення. А призначення людини мислитель вбачав, по-перше, у все більшому досягненні особистої досконалості; і по-друге, у намаганні поставити себе у можливо краще відношення до всього, що оточує людину в її житті. На думку філософа, обидві ці задачі виконуються людиною несвідомо, але покладатись тільки на інстинкти було б надто обмежено та помилково. Ось тут на допомогу і приходять психологія, завданням якої є вивчення душевного та духовного життя людини. Таким чином, саме психологія повинна дати наукові підстави для вияснення суті в призначенні людини. Але одночасно для здійснення свого призначення людина повинна знати і вивчати не тільки свою власну природу, але й природу тих речей, від котрих залежить її життя: тобто від Бога, матеріального світу та людства. І ось тут, на думку Карпова, правильний та розумний погляд на нормальне відношення до Бога, світу та людства може бути вироблене тільки з допомогою психології як науки, тобто психологія повинна бути покладена в основу всієї енциклопедії філософських наук – філософії релігії, філософії природи та філософії людства. Такий остаточний висновок робить Карпов.

З визначенням завдань психології, впливає питання і про джерела психології. Головним джерелом психології повинні бути, на думку Карпова, факти внутрішнього досвіду, але вони є досить обмеженими і за допомогою них неможливо проникнути в таємниці людської душі. Моральні ж питання, які тісно пов'язані з питаннями людської душі, вимагають негайного їх вирішення. А ці рішення знаходяться тільки в Божественному Одкровенні. Окрема ж людина ніколи не могла і ніколи не зможе дійти своїм обмеженим розумом до істин морального життя.

Даючи загальну характеристику Карпову як психологу, вищезазначений дослідник його творчого спадку проф. В.Серебреніков підкреслював, що "Карпов був натхненний високими ідеалами. У нього була одна мета – здійснити в своєму житті та вченій діяльності ідею морального блага"⁵.

Але однією з найголовніших оригінальних думок Карпова, яку сьогодні намагаються не згадувати, але яку визнавали і в XIX ст. такі дослідники творчого спадку мислителя як Т.Барсов, В.Серебреніков, М.Високоостровський, Д.Міртов, П.Ласкеєв⁶, а на початку XX ст. до цієї ж думки приєдналися Е.Радлов⁷, Г.Шпет, що саме Карпову поряд із Киреевським належить думка про необхідність створення в Росії власної самобутньої філософії, котра могла б

замінити випадкове та безпідставне філософствування й надала б певний напрямок розвитку конкретних наук. Питання про необхідність національної філософії Карпов висуває в силу того, що він належав до тих мислителів, які вбачали зв'язок філософії із життям, причому у Карпова, з однієї сторони, філософія має практичну мету у визначенні місця, значення та відношення людини до світу, з іншої сторони, філософія перебуває в залежності від особистих уподобань того чи іншого мислителя та умов суспільного життя. Зв'язок же філософії з життям Карпов вбачає в історії, котра, перш за все, показує найближчу залежність філософії від інтимніших і одночасно найбільш дієвих переконань людини, тобто від її релігійної віри. На думку мислителя, філософія у всі часи і у всіх народів виникала на ґрунті релігії. Звідси Карпов доходить висновку, що істинна філософія може бути тільки там, де існує і істинна релігія, тобто тільки у православ'ї. З об'єктивної сторони, на думку мислителя, філософія характеризується узгодженням із християнською істиною, а із суб'єктивної сторони, вона має ту відмінність, що її знаряддям пізнання слугують всі сили душі, які зосереджені у вірі і нею освічені. Розум та серце не поглинають одне одного і не протистоять одне одному, а взаємодоповнюються, знаходячись у постійному зв'язку між собою. Свої думки, до речі, Карпов підкріплює посиланнями на твори Г.Сковороди.

Ми бачимо, що Карпов торкається тут проблеми співвідношення розуму та серця, яка трохи пізніше, а саме в творчості П.Юркевича займе домінуюче положення і буде вирішена, як відомо, створенням Юркевичем "філософії серця".

Як видно із вище зазначеного, не на користь розуму вирішує цю проблему і Карпов. Найбільш послідовно ці думки висвітлені ним в таких працях як "Філософський раціоналізм Новітнього часу" і "Погляд на розвиток філософії в світі християнському та на причини різних її напрямків". Перш за все, Карпов в цих працях виступає проти раціоналізму І.Канта, показуючи що цей раціоналізм лишається нейтральним для людини доти, поки не торкається моралі. "Кантівська людина, – пише Карпов, – є істота, яка сплетена з понять, котрі піднімають і опускають її по категоричним сходінкам повутиння, яка закупорена в чисті форми простору та часу, із котрих вона не тільки вийти, але й визирнути не взмозі, а разом з тим, ця людина усвідомлює, що їй нескінченно тісно й погано як пташині у клітці. Розум людський проситься на волю й хотів би легіти за межі всіх часів та просторових обмежень, і хотів би розірвати цю категоричну тканину, але Кант не дозволяє і стверджує, що за межами цієї нескінченної храмини – царина привидів, невідома держава, яка ніким не заселена, і яка заводить людей у примари. І більшість з тих хто слухає Канта, безвихідно залишаються в просторі, виключно живуть у часі, і ще задовго до смерті вмирають заради вічності" ⁸.

На думку Карпова, найбільш суттєвою помилкою Канта було те, що він повністю ігнорував роль чуттів в людському житті, а між тим, на думку філософа, чуття роблять наше серце таким безмежним, що вміщують у ньому всю повноту даної нам Богом заповіді про любов.

За глибоким переконанням Карпова, раціоналізм хоча і виник в християнському суспільстві, але виник вже тоді, коли в суспільстві сформувався язичницький погляд розуму на віру. Раціоналізму філософському, вважає мислитель, в християнстві передував раціоналізм релігійний, який уособлював у собі лютеранство. Під егідою релігійного раціоналізму, вважає далі Карпов, виник і філософський раціоналізм, який і репрезентує філософія І.Канта. І якщо релігійний раціоналізм ставив розум вище за віру, то філософський раціоналізм, насамперед раціоналізм І.Канта, тільки в одному розумі покладає умови не тільки пізнання, але й навколишнього світу.

Таким чином, мислитель доходить висновку, що раціоналізм є чужим для нас світоглядом, оскільки суперечить як православній вірі, так і тим особливостям, які приховані в національних та психологічних началах нашого слов'янського ества. Тобто, філософія відрізняється за своїм характером в залежності від особливостей того народу, серед якого вона виникає.

Істинна філософія, продовжує далі мислитель, є одночасно залежною і відносно вільною від впливів релігії і політики, і розкриваючи суттєві вимоги людської природи, узгоджує їх із законами віри та умовами суспільного життя. Тобто, під істинною філософією Карпов розуміє філософію християнську. Вона повинна узгоджувати вимоги людської природи із вимогами церкви та суспільства. Отже, Карпов вбачав користь філософії в її настановчій функції по відношенню до релігії та до політики.

Карпов доходить дуже важливого висновку, що серед різноманітних зовнішніх умов, котрі найбільшим чином впливають на розвиток та на специфіку розвитку філософії є національний характер народу. Філософ вважав, що поняття "загальнолюдське" є безглуздим та незмістовним

по відношенню до філософії, бо філософія є завжди продуктом духовної діяльності представників певного народу і певної національності. Тобто, як ми зараз кажемо, ментальність того чи іншого народу знаходить своє досить чітке виявлення саме в філософії. Як писав з цього приводу Е.Радлов, що "раніш за І.Киреевського і О.Хомякова російську філософію охарактеризували у тому ж дусі, в якому це зробили слов'янофіли, архимандрит Гавриїл і проф.Карпов"⁹.

Звичайно, філософські погляди Карпова є досить суперечливими: з однієї сторони, він, вирішуючи проблему віри та знання, яка, підкреслимо це, була домінуючою філософською проблемою для духовних шкіл, продовжив традицію, котра сягала своїм корінням до витоків "філософії серця" Г.Сковороди, яку згодом всебічно розробив П.Юркевич (учень Авсенєва, а Авсенєв як раз навчався у Карпова та Скворцова); з іншої ж сторони, саме виходячи з витоків "філософії серця" Карпов одним із перших в тодішній Росії розробив (ще до Киреевського і Хомякова) підвалини світоглядної доктрини слов'янофільства, яка, звичайно, аж ніяк не вписується в традицію суто української філософії.

Ми вважаємо, що сьогодні, нарешті, треба адекватно, а значить, перш за все повно та всебічно розглядати творчий спадок тих філософів, яких замовчували протягом багатьох десятиріч спочатку їз-за їх причетності до ворожого табору ідеалізму і теїзму, а сьогодні – їз-за причетності до розробки витоків теорії слов'янофілів.

¹ Карпов В. Введение в философию. – СПб., 1840. – С. 32.

² Там же. – С. 67.

³ Див.: Никольский А. Русская духовно-академическая философия, как предшественница славянофильства и университетской философии в России // Вера и разум. – X., 1907. – № 5. – С. 659; Великоостровский М. Об общем характере логики Карпова // Христианские чтения. – СПб., 1898. Кн. № 5. – С. 700-708.

⁴ Серебренников В. Карпов как психолог // Христианские чтения. – 1898. – Кн. № 5. – С. 699-700.

⁵ Серебренников В. Карпов как психолог // Христианские чтения. – 1898. – Кн. № 5. – С. 699-700.

⁶ Див.: Памяти русского философа В.Н.Карпова // Там же.

⁷ Радлов Э.Л. Очерк истории русской философии // Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии. – Свердловск, 1991. – С. 128.

⁸ Карпов В.Н. Философский рационализм Новейшего времени // Христианские чтения. – 1860.— Кн. № 5. – С. 413.

⁹ Радлов Э.Л. Очерк истории русской философии // Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии. – Свердловск, 1991. – С. 128.